

3 архівних матеріалів

РУКОПИСНИЙ ЗБІРНИК ПОЧАТКУ XIX СТ.

(Музей Слобідської України)

Поширеність рукописної літератури, навіть у XIX ст., була в нас звичайним явищем і часто характеризує іменно той нахил до особових записів, який панував так уперто й за старі часи. Це помітно більш за все серед провінційального громадянства.

Хоч як звичайні були їх інтереси, але іноді вони ставали, непомітно для себе, навіть літописцями свого часу, а їх записи живим відображенням епохи. Даний збірник, якого загальну характеристику зараз подаємо, являє собою типовий збірник. Характерно в нім між іншим те, що він дуже різноманітний на свій зміст. Власник його (принаймні головний з власників, бо тут знаходимо приписки й інших осіб), був, видно, досить оригінальною людиною, і рядки його нотаток в деякій мірі ставлять його вище других осіб, що часто залишали одноманітні, нудні замітки. Належав він до духовництва; походженням слобожанець, з „Слободско-украинской губернии“, з Ахтирищини. Записки ведено з кінця XVIII ст. (приблизно) й до тридцятих років XIX. Мова мішана — та мова, яка віддає мовою старої рукописної літератури XVIII ст. з домішкою типових рис слобожанської літератури часів Квітки. Автор стояв близько до села, до його життя, до господарства, природи, зацікавлювала його історична подія, при чім політичних явищ як видно він не розумів, чи їх обходив; дуже помітний в нього інтерес до народньої поезії, при чім в ньому вживаються й безпосередня віра в заговори, приміти, і інтерес до народньої української пісні, й до віршів Сумарокова, Дмитрієва, до всяких пісенників то-що. Мав він невеличку бібліотеку, де поміж книжок церковного характеру були твори Дмитра Тупталека, Буфендорфа (О должностях человека и гражданина). Коли додати подібним особам літературний особистий талант, з них виходять часом Писаревські, Олександрови, Кореницькі. В усякім разі вони з своїми записками становлять інтересне явище для дослідника минулого культурного життя України.

Звернімося тепер до самого збірника. Велику частину займають у нім численні лікарські поради, густо-часто змішані з заговорами. Ось деякі з них: „От угров. С черной редкы соку надавити, лице в бане горячее умазаты до несколько разов — погинути и лице чистое будет“. „В кого гриз над коленом. Навариты куколю стовкты зладаном, мазаты, где гризет минется“. „От болной головы — чебрец истовкшы и з оптом у мивалне миты главу, здрав будет только женскому полу вредит“. „Аще в кого не служит мехерь, то достать из оленя костей и виняты мозку — поможет“. „Чарі отгониты. Носи при себе зеліе святого Иоана, ест добра презитива, живого сребра то ест ртуті вложи в перо и под порогом закопай, там где очарованой“. Є й такі поради. „Секрет познаты человека болного. Возьми соли в руку и прийды до болного, если сол розтает в руке, то умре, а еслы суха сол в руке, будет жив“. Або „О человеку секрет. В какой день заболает, вычислит дни од 16 дня аж до самого того дня в которой день тот хорій захворает и розділи на три часты, один день долго лежатимит, а когда останется от трох частей два дни — умрет, а если ровні три часты, здрав будет“. Зрозуміло, що серед таких порад ми знаходимо докладний реєстр так званих „феральних“ днів, у які ніби не слід розпочинати будь якої справи. Багато є записів про те, як ловити звіря, рибу, годувати свиней, такого ж характеру. Найбільш різних порад до бджільництва; поради ці становлять безумовний етнографічний інтерес. Перемішано тут всяких забобонів із зразками заговорів і з дійсними господарськими зауваженнями.

Інтересний розділ: „Записка достопамятных вещей“. Це історичні нотатки. Вони уривчатого літописного характеру і цікаві в цім саме розумінні. Ось де-які з них. „1754 года в май м-це... началась с прусом баталия, а в 1761 году в декабре государиня Елизавета преставилась, после которой наследник Петр Федорович царствовал... А в 1762 году приняла престол императрица Екатерина Алексеевна, а бывший император

третей, бивший под арестом, волею божію умре того ж года. А в 1769 г. началась с турком баталія. А в ноябре і декабре татары около Бахмута и около Єлизавета города і села і деревні і хутори выбрали, а по деліже том били после крещения в генваре. А в 1770 г. Хотим взято, турецкіє города: браил исмаил... и всю волощину взято... бендер взято. Того ж года в Києві, Чернігові і в Переяслові в тамошніх околичних селах и деревнях бил превеликий мор, которой происходил около года, а у 1771 г. Белгород, Крим, Кафу и прочее города побрали". Є згадка і про чуму в Москві й про бунт під час неї. Цікаві рядки про вбивство Амвросія "Зертис - Каменського, якого ніби: „московские купцы і фабриканты убили, за что многих казнено смертію, а многие кнутом и в силку, а малих ребят розгами".

По- за історичними примітками йдуть і інші записи. Розкиданість змісту цих записів робить неприємне вражіння. Певної системи нема. Автор занотовував випадково між написаним раниці, під сторінками. Серед цього розкиданого матеріалу знаходимо більш інтересного в записах народніх пісень; цих записів однак мало,— вони часто дають лише початок пісні. З таких маємо: „Ой годі нам журитися, пора перестати". „Через гору кам'яную та в луг по калину, любив козак дівчину, як мати дитину"; „Добре ті ляхи чинять, що не кумаяться, побравши за рученьки та ідуть вінчаються". Українські пісні перемішано з різними російськими романсами, як от „Веселія в чистом поле; брак прелестній вображала; стонет сизой голубочек; ах, любезная весна; вийду я на реченку; бес проклятой". Ці „чувствительные" романси несподівано перемішані з порадами „як коросту гоїти", „як жіночі груди лікувати" та низкою інших заміток.

Між ними особливо інтересні сторінки про економічне життя, як от платня за службу, роботу то-що. Наприклад такі записи. „1803 року марта 16 дня нанял" девку; в год ціна ей скриня, плахта и рубашка... 1804 г. марта 1 дня нанялы девку в год— свита и рубашка и на ленты. 1804 года нанялы хату в год за два рубля".

Зазначеним не вичерпується зміст збірника.

Чималу частину в нім беруть записи про погоду, врожай. Ці записи свідчать, разом з рядками про пасічництво, рибальство, про певні господарчі інтереси автора. Низка виписок з-усюди— з старих підручників, апокрифів, різних російських ліриків раз у раз змішується з переважними на свою кількість рядками що-до життя, ближчого йому. Від різних виписок він повертається охоче до розмов про перелоги, попереки, до замовлень на всякі недуги, і все це викладено живою образною мовою, правда з домішкою типового словарного елементу XVIII ст.; виклад інший раз межує з поетичним колоритом (як от в записках про чарівне каміння в орлинім та ластовиннім гнізді, в численних замовленнях). Даний збірник свідчить, як письменна людина на Україні була міцно зв'язана з народньою масою, її побутом, поезією, навіть в певній мірі з світоглядом. І коли занепадав вплив старої схоластики, почало впливати народне життя. На зміну латині, латинському віршеві пішла народня пісня, народня творчість. Вплив штучного російського письменства того часу був, але випадково захоплював, раз у раз даючи місце ближчому. Правда, не добачається часом прогресивної думки, але цьому були свої причини, про які зараз ми не кажемо.

Збірник (інв. 8050) на зеленуватім папері in 4^о на 153 сторінках, на жаль без початку, в яким, є дані, було дещо про самого автора.

Ів. Єрофійв

Бібліографія

Заппер, К. Всеобщая экономическая география.— Вид. „Плановое Хозяйство“, ст. 1—328. Москва, 1926 р. Ц. 3 карб. 50 коп.

Рейнгард, Р. Экономическая география современного мира.— Вид. „Плановое Хозяйство“, ст. 1—208. Москва, 1927 р. Ц. 1 карб. 75 коп.

В радянських умовах, коли звернуто велику увагу на вивчення і використання продукційних сил обширного СРСР, коли радянське будівництво йде шляхами індустріалізації країни, перетворення її з аграрно-промислової на промислово-аграрну,— економічна географія стала на чільне місце в нашому житті, стала за основну дисципліну в наших школах різних ступнів і типів.

Молода ще наука, з невиробленою сталою методологією, економгеографія пробуває в стадії невпинного шукання своїх шляхів,— тому й не дивно, що існують різні погляди на економгеографію, на її зміст, місце в системі інших наук і т. і.

За останні роки в СРСР вийшло чимало економгеографічної літератури, але наші видавництва тим не обмежуються і друкують в перекладах видатнішу закордонну літературу з поля економгеографії. Напр., видавництво „Плановое Хозяйство“ видрукувало в перекладі з німецької останні курси загальної економгеографії проф. Заппера і Рейнгарда, перший з передмовою проф. С. Бернштейн-Когана, а другий — проф. Л. Синицького.

Як відомо, зміст економгеографії полягає або у вивченні сучасного стану окремих галузей економічного життя в їх географічному поширенні, або у вивченні економічних районів у їх взаємовідносинах.

Курс проф. Заппера не дає ні того ні другого і розглядати книгу, як курс економгеографії, власне не приходиться. Це досить цікава розвідка з антропогеографії, що розглядає цілий цикл тем, згрупованих навколо питання про вплив різних природних чинників на господарську діяльність людини. Книга приваблює читача великою кількістю ілюстраційного матеріалу, що наочно доводить вплив географічного оточення на розвиток економічного життя. Часом, правда, поданий автором матеріал вражає своєю анекдотичністю. Промисловою діяльністю людства в книзі майже не розроблено, так само як мало звернуто уваги і на виявлення тих природних чинників, що впливають на розвиток промислової діяльності людини.

Червоною ниткою через книгу проходить та думка, що природа обумовлює господарську діяльність людини, тим часом як у нас кожний школяр знає вже, що природа є лише те тло, на якому розвивається господарська діяльність людства, приймаючи той чи інший напрямок в залежності від багатьох соціальних чинників.

Однобічність і класова обмеженість поглядів Заппера примушують радянського читача брати у Заппера лише фактичний матеріал, відповідно критично поставившись до його.

Зовсім інше враження справляє курс проф. Рейнгарда. Проф. Л. Синицький в передмові до книги каже:

„Жадний підручник економгеографії світу не подає так яскраво, як це робить проф. Рейнгард, картини географічного розподілу регіонів зернових культур, технічних рослин, лувівництва, скотарства, рибальства, лісового господарства, корисних копалин, не дає такого вмілого аналізу географічних умов, що спричиняють той чи інший тип господарства в певному оточенні. На тлі конкретного оточення подаються головні факти, що характеризують господарське використання природних можливостей: вимальовується різні галузі господарства і їх досягнення, виступають регіони лишків і недостатків харчової і фабричної сировини, фабрикатів, виділяються головні ринки і шляхи пересування товарів. Книга Рейнгарда, без сумніву, допомагає розбиратися в географічних причинах світового господарства, вона корисна не тільки для широкого загалу, а й для студентів ВУЗів“.

Книга проф. Рейнгарда може бути підручником економгеографії в тій її частині, де говориться про географічний розподіл різних галузей економічного життя, хоч і вона

має свої хиби, поскільки автор, спиняючись на чисто - географичному боці справи, не зачіпає моментів соціального значіння.

Діяграми і, особливо, картограми в обох книжках, незалежно навіть від змісту, дають багатий матеріал для ілюстрації питань загальної економгеографії в наших школах.

К. Дубняк

Вольф, М. Б. Географическое размещение русской промышленности — ГИЗ, ст. 1 — 157. Ленінград, 1927 р.

„На вищому ступні регулювання промисловості — у нашому плановому господарстві, коли це регулювання має на меті не інтереси окремих груп, а інтереси цілої країни, всього народного господарства в цілому — питання раціонального географичного розміщення промисловості набуває особливої ваги і актуальності“, — цілком слушно каже автор у передмові до книжки.

Зауваживши, що найбільшого економічного розквіту досягають країни, де сільське господарство і промисловість пробувають в стані певної рівноваги, і що через це черговим завданням є індустріалізація Союзу, автор далі спиняється на тих природних і соціальних чинниках, що впливають на географичне розміщення промисловості в лінії транспортної орієнтації і орієнтації на робочу силу.

Після загальних зауважень, автор конкретно переходить до теми, розвиваючи її за такою послідовністю: географичне розміщення виробної фабрично-заводської промисловості довоєнної Росії; чужоземні капітали в дореволюційній російській промисловості та їх географичне розміщення; географичне переміщення промисловості за роки війни 1914 — 1918; характер географичного розміщення промисловості після революції, раціоналізація географичного розміщення деяких галузів промисловості за п'ятирічними гіпотезами розвитку промисловості.

В своєму викладі автор спочатку бере кожен окрему галузь промисловості і розглядає її в географичному поширенні, а потім дає характеристики промислових районів в цілому. Райони, що їх промисловість характеризує автор, такі: Центрально-Промисловий, Північно-Західний, Привіслинський, Південно-Гірсько-промисловий, та Південно-Західний. Останні два райони складають територію УСРР. Спиняючись найдокладніше на характеристиці трьох промислових ядер довоєнної Росії (Москва, Ленінград і Південний район), автор найбільшої ваги надає Центрально-Промисловому та Північно-Західному районам і характеризує південний район (Україну), як, рівняючи, відсталій, молодий район, що його промисловість базується виключно на місцевій сировинній базі. Автор не подає динаміки розвитку промислових районів, а тому його характеристика позбавлена науковості і тоне майже незамаскованим централізмом. Відсталість промисловості на Україні автор як-найбільше характеризує використанням виключно місцевої сировини, тоді як на інших сторінках він-же зауважує, що й Центрально-Промисловий район, це наймогутніше промислове ядро довоєнної Росії, почав розвиватися спочатку лише на місцевій сировині. Очевидно були інші, глибші причини і причини соціально-політичного характеру, що не допускали як-слід розвиватися промисловості на терені до-революційної України. Гадаємо, що наявність різноманітних місцевих сировинних ресурсів є чинником, що характеризує розквіт промисловості (як не абсолютний в даний момент, то динамічно-перспективний), а не її відсталість.

Централізм автора особливо яскраво проявляється в його словах про те, що промисловість держави мусить концентруватися в її внутрішніх частинах. „Коли взяти полосу, шириною на 100 кілометрів вздовж довоєнного західного сухопутного кордону Росії, а також полосу вздовж Балтійського й Чорноморського побережжя, то виявиться, що в двох названих полосах розміщено одну третину довоєнної виробної фабрично-заводської промисловості Росії. Для деяких галузів маємо навіть і більші долі. Таке розміщення подвійно небажане. З одного боку завжди є небезпека захоплення ворогом під час війни, з другого ж боку близькість Західної Європи зменшувала прагнення до „самодовлення“...“.

Це вже просто нісенітниця. За автором виходить, що Білорусь, Чорноморське й Азовське побережжя України, Закавказька Федерація не можуть і не мусять розвивати промисловості. А як-же тоді, запитаємо ми, Бельгія і інші держави Європи з незначними просторами, де власне в кожному місці країни дуже близько до кордонів, змогли розвинути свою промисловість. Ідеалом автора було б, коли б кожна держава лише у своєму геометричному центрі розвивала промисловість, а по околицях її лежало б дике поле та пустеля. Характерно, що характеризуючи текстильну промисловість, як промисловість, що орієнтується на ринок праці і збуту, автор підкреслює необхідність розвитку її в Центрально-Промисловому районі і, почасти, в Ленінграді, не сказавши

жданого слова про величезні перспективи що - до розвитку текстильної промисловости на Україні, де як - раз для цього є забезпечений і ринок праці і ринок збуту.

Трактуючи таку загальну тему, як географічне розміщення союзної промисловости (автор замість слова „союзний“ вживає — „русский“), автор нічого не каже про кустарну промисловість, між тим, як у самій Московській губернії, що є осередком союзної промисловости, заробіток населення з кустарного виробництва утрое більший від заробітку на фабриках.

Коли ми прагнемо до індустріалізації Союзу, то це треба розуміти, як індустріалізацію усіх частин Союзу, а в решті гармонійне сполучення сільського господарства і промисловости в кожному селі, навіть в кожній людині. Автор від цього всього дуже далекий. Тема доцільна, але виклад її не сучасний, дореволюційний.

К. Дубняк.

А. Гуревич — Китайська революція та її особливості. Держ. Видавництво України. 1927 р., стор. 66, ціна 35 коп. (українською мовою).

Книжка містить в собі чотири розділи — „Китай“ — придаток світового капіталізму; Селянське питання в Китаї; характер, порушні сили й перспективи революції, шляхи до аграрної революції й демократичної диктатури.

Видання цієї популярної книжки слід цілком привітати. Не зважаючи на відносну короткість, вона дає багато інтересних звісток. Масовий читач знайде в цій книжці новий для себе матеріал. Корисна вона буде також масовикові пропагандистові бо містить в собі гарну аналізу соціальних елементів в Китайській революції, аналізу яка відбиває зміст останніх резолюцій Виконкому Комінтерну та ВКП, присвячених оцінюванню перспектив Китайської Революції.

В першому розділі освітлюється економічний стан Китаю, переважно з погляду впливу на нього політики імперіалістичних держав. Наприклад, митна політика імперіалістів, як засіб давати економічний розвиток Китаю.

Тут знайдемо також звістки про капітали вложені чужоземцями в китайську промисловість та залізниці, про піднесення промислового розвитку Китаю в післявійськовий час, про конкуренцію Японії, Сполучених Штатів та Англії на Китайському ґрунті то що.

У другому розділі докладно освітлене аграрне питання Китайської революції. Автор навів короткі, але змістовні дані про соціальні шари китайського села про численну перевагу сільського пролетаріату, про оренду землі, про великих землевласників та інші.

До матеріалу додані конче потрібні статистичні данні.

Нарешті — два останні розділи аналізують перспективи китайської революції.

Тут дуже гарно в популярній формі з'ясовано питання наступної перспективи революції в звязку з боротьбою проти всесвітнього імперіалізму, про різні позиції окремих класів китайського суспільства супроти цього питання та про неминучість переходу буржуазно - демократичної революції в соціальну.

В цьому розділі наведено критику поглядів опозиції на китайські справи.

Швидкий розвиток китайської революції вже перейшов деякі міркування автора, приміром, про блок пролетаріату з дрібною буржуазією, на ґрунті загальної боротьби з імперіалістами, але аналіза подій лишається цілком вірна.

Нарешті, в останньому розділі наведено цікаву характеристику, Чан - Кай - Ши та його політики.

Книжку написано живою, гарною мовою і загально доступно.

Гадаємо, що друге видання цієї книжки з поширенням її змісту за рахунок нових змін у Китаї, а також хоч би з коротким начерком новітньої історії Китаю та географічними довідками, було б дуже бажане, особливо, беручи на увагу брак на нашому книжковому ринку літератури в китайських питаннях.

Ціну слід визнати за невисоку, видання гарне.

Тасічко

„Вопросы профдвижения в резолюциях партийных съездов и конференций“. Составил Невельский. Предисловие А. Семенов. Издательство „Украинский рабочий“. Стр. 103. Цена 70 коп.

Видання містить у собі матеріали, починаючи з резолюції II - го З'їзду РСДРП та закінчуючи постановами XV Весоюдної партійної конференції, причому особливо повно використано радянський період професійного руху. Передмова А. Семенової, додана до видання, дає начерк розвитку професійного руху за згаданий час стисло, але змістовно, характеризуючи головні етапи цього руху та різні течії партійної думки з окремих питань професійної тактики та ідеології. Між іншим т. Семенова, пояснюючи мету видання, в передмові пише: „внешним выражением взгляда революционной (то - есть

большевистской) социал демократии и коммунистической партии на профессиональные организации являются постановления партийных съездов и конференций; собрание в хронологическом порядке в настоящем издании и изучение их необходимо для всякого профессионального работника, ибо таким путем он усвоит себе многолетний опыт единства классової борьбы пролетариата".

На нашу думку видання, що його рецензується, слід привітати, як корисний підручник для кожного профпропагандиста, який вже гарно ознайомився з історією професійного руху за останні роки.

В такому разі він буде з успіхом вживати цю книжку, як довідкову, наприклад, для доповідей на зібраннях.

На жаль, інформації про з'їзди та конференції, що їх наведено в книжці — дуже невеликі.

Ми бачимо тут тільки довідки про кількість делегатів, про представництво тієї чи іншої фракції та групи, скільки голосів збрала дана резолюція та інше.

З свого боку гадаємо, що невелике поширення цих довідок безумовно зробило б велику користь для профробітників. Наведення більш-менш дрібної інформації про кожен з'їзд (огляд матеріалів, які були підставою для резолюцій, суперечки фракцій, підкреслення ліній більшовиків на з'їзді) популяризувало б книжку, зробило б її доступнішою для читача - масовика. Таке поширення, крім того, і не вимагало б багато місця.

Видання з зовнішнього боку задовольняє, але ціну слід було б знизити.

К. Г. Тасічко

„Краєзнавство“ щомісячний орган українського комітету краєзнавства, ч. ч. 1 та 2. 1927 рік.

В галузі краєзнавства на Україні в останні часи звертає на себе увагу вихід перших двох чисел щомісячного органа Укр. Краєзн. Комітету під назвою „Краєзнавство“.

Великі надії покладали на УКК ті, що його утворювали на I-шій Всеукр. Краєзнавчій Конференції 1925 р. Проминуло майже два роки з того часу, а про діяльність УКК дуже мало чого було чути.

А от тепер, коли ми маємо перед собою щомісячний орган цього УКК, український краєзнавець з радістю упевнюється в тому, що діло великої ваги та суспільного значіння, нарешті, порушилося з мертвої точки.

Програм щомісячника УКК під назвою „Краєзнавство“ зложено досить широко й цікаво, при чому перше число дає статті, що відповідають всім сьоми розділам цього програму.

На підставі двох чисел щомісячника, звичайно, не можна передбачити, з яким успіхом орган при дуже стислому його обсязі (усього від 2 до 2½ друк. аркушів) виконуватиме своє не легке завдання — всебічно розглядати виробниче краєзнавство, в сучасних умовах життя на Україні. Але по змісту й перших двох чисел „Краєзнавства“ можна вже констатувати серйозну та досить широку постановку редакцією цього питання.

Так по змісту цих перших двох чисел „Краєзнавства“ можна в деякій мірі бачити:

1) що саме зробив УКК за два минулих роки його існування,
2) на яких принципах та в якому напрямкові УКК передбачає провадити свою роботу надалі й нарешті,

3) які обов'язки по керуванню та інструктуванню краєзнавчої праці на Україні він бере на себе з обережним передбаченням можливих корективів своєї роботи на підставі компетентних вказівок та вимог місцевого життя.

Про це відповідальний редактор органу УКК тов. Криворотченко в своїй статті „Чергові завдання УКК“ висловлюється таким чином (ч. 1, ст. 5): „Багато буде вад і шукань найліпших шляхів. Тільки велика надія і певність у дружній роботі всіх краєзнавчих сил і виявлене вже бажання місць упланувати свою роботу дає Комітету змогу сподіватися, що ця плановість не залишиться на перших кроках“.

Що до попередньої праці Комітету, то до неї належать збірки відомостей, що на їх підставі в „Краєзнавстві“ вміщено короткий нарис про сучасний стан краєзнавчої роботи на місцях. Звичайно, ця характеристика поки що не досить певна, але треба сподіватися, що надалі, особливо при допомозі мережі кореспондентів, ці відомості будуть поповнені й через деякий час будуть зроблені більш менш повні підсумки про сучасний стан виробничого краєзнавства на Україні.

До попередньої роботи УКК треба зарахувати також і ті „керуючі матеріали“, що вміщено в 1-му числі органа, а саме: Статут Краєзнавчого Т-ва, „Інструкція про порядок затвердження Статутів Краєзнавчих Т-в“, „Положення про Методичне Бюро УКК, Положення про сіть кореспондентів УКК та програм їхньої роботи.“

Що торкається завдань УКК на шляху його майбутньої роботи, то в „Краєзнавстві“ цьому присвячено три статті тов. Криворотченко. В статті „Чергові завдання УКК“ автор усталоє те положення, що головним завданням Комітету УКК повинне бути виявлення по можливості усіх краєзнавчих сил УРСР, їхнього стану та змісту їхньої краєзнавчої праці.

Комітет має на увазі прийняти найближчу всебічну участь в житті місцевих краєзнавчих організацій, через видання свого органу „Краєзнавство“ та через утворення сіти місцевих кореспондентів, що мають піддержувати постійний зв'язок з УКК.

Крім того, УКК бере на себе завдання давати певний ухил краєзнавчій роботі на місцях згідно з принципами, усталеними 1-ою Всеукр. Краєзнавч. Конференцією та з „реальними потребами життя“ (ч. 1, ст. 4).

В статті „До Жовтневої революції“ т. Криворотченко вже закликає місцевих краєзнавців об'єднатись та напружити свої сили для підведення підсумків своєї краєзнавчої праці на місцях за останні 10 років та взяти „найактивнішу участь у збиранні матеріалів до історії революції й радянського будівництва за планом комісії по святкуванню Жовтневої революції“ (ч. 2, ст. 2).

Третя стаття т. Криворотченка „Дослідження кустарних промислів“ звертає увагу краєзнавців на упорядкування на підставі вказівок УКК дослідів кустарної промисловості, що й „досі ще займає велике місце в загальнім балансі виробництва УСРР“.

Хоча вищезазначені завдання УКК поки ще не зовсім відповідають тим широким планам та надіям, що їх на нього покладала Перша Всеукр. Краєзнавча Конференція, але треба визнати, що ці завдання пристосовані до потреб та умов часу й відповідають інтересам поліпшення краєзнавчої праці на Україні.

Одначе в „Краєзнавстві“, як органі УКК, особливу вагу мають провідні статті принципового значіння — статті т. К. Дубняка під назвою „Вивчення продукційних сил і краєзнавство“ та „Районування й краєзнавство“.

Перша з них з'ясовує основні питання сучасного виробничого краєзнавства:

- 1) що таке продукційні сили краю та з чого вони складаються;
- 2) що треба розуміти під виробничим краєзнавством і чому „таке краєзнавство, тільки таке, а не яке інше потрібне й можливе в наших радянських умовах“ (ч. 1, ст. 6);
- 3) необхідність в галузі виробничого краєзнавства „оперувати завжди цілою економічною одиницею, з'явленою з певною географічною територією“;
- 4) обов'язковість для кожної краєзнавчої організації базувати свою роботу не тільки на власних наукових дослідях, але й на попередніх здобутках усіх наук, що мають стосунки до даного краю, а також і на використанні відповідних праць спеціальних науково-дослідчих інституцій та державно-господарських установ;
- 5) необхідність уникати обмеженості краєзнавчих дослідів, коли вивчається тільки „статика“ соціально-економічного життя району, без „динамики цього життя в минулому, в сучасному та перспективно-майбутньому“.

Автор дуже до речі з'ясовує роль краєзнавця, як наукового робітника „синтетика“ в порівнанні з тими фахівцями, що є представниками окремих галузів наук, сумежних краєзнавству, через це завдання краєзнавця полягає в тому, щоб на підставі здобутих різними науками матеріалів, всебічно вивчати кожну господарську, соціально-економічну одиницю та розкривати розвиток та зростання її з боку статистики, динаміки та майбутніх перспектив.

Автор підкреслює величезне значіння краєзнавчої роботи певного напрямку в виконанні державних завдань індустріялізації промисловості та сільського господарства країни.

Зміст краєзнавчої роботи певного напрямку автор з'ясовує в другій своїй статті під назвою „Районування та краєзнавство“. Підкресливши, що наше сучасне природно-економічне районування УСРР є ще схематичне, попереднє, бо мусить воно базуватися на краєзнавстві; на всебічному й глибокому вивченні найдрібніших теренів нашої країни (ч. 2, ст. 5) та схарактеризувавши найголовніші природно-економічні райони УСРР, автор закінчує свою статтю такими словами: „Вивчення продукційних сил своєї території і економічне районування її, — це ті дві проблеми, що їх ставить сучасність нашому молодому краєзнавству“. „Влада й все радянське суспільство сподівається на допомогу краєзнавців“ (див. стор. 8, ч. 2).

Але на нашу думку треба зазначити, що при досить ке́пському сучасному становищі нашого „молодого краєзнавства“ покладати такі надії на нього ледве чи своєчасно, але широкі ідеали для кожної суспільної роботи конче потрібні і їх ставити слід як провідні точки руху, як маяки в бурхливому морі життя.

Взагалі з автором провідних статтів „Краєзнавства“ можна не погоджуватись тільки в деяких дрібницях, але в цілому його статті дуже влучно підкреслюють головні принципи сучасної роботи в галузі виробничого краєзнавства.

До розділу „методики краєзнавчої праці“ в перших числах „Краєзнавства“ треба зарахувати статті: Дм. Зайцева „Краєзнавство і шкільний програм“, В. Кравченка „Програм вивчення гончарства“, С. Постриганя „До вивчення флори України“ та „Програм вивчення села“ невідомого автора.

Найкращою з методичного боку треба вважати роботу В. Кравченка його „Програм“ можна брати за зразковий робочий план поступового, систематичного дослідження кустарного виробництва по певному плану „від сировини до фабрикату“. Цей план передбачає не тільки основні моменти усього виробництва в цілому, але й різні його деталі більш менш випадкового характеру. „Програм“ Кравченка ще не закінчений, але й тепер на підставі уже поданих матеріалів виявилась його вартість.

„До вивчення флори України“ С. Постриганя поки що дав звичайні правила по збиранню рослин для гербарію і мало торкнувся каталогізації зібраних рослин, та їх виробничого значіння.

Програм невідомого автора „по опису села“ (ч. 1) та „по вивченню села“ (ч. 2) на наш погляд не можна вважати за певний матеріал методичного змісту. Такі схематичні програми викликають у малопідготованої людини формальні, малоцінні, анкетні відповіді. Щоб цього уникнути, до цих програмів треба додати найдокладніші методичні вказівки та пояснення.

Стаття т. Зайцева — „Краєзнавство і шкільний програм“ торкається дуже болючого, складного, а тому й цікавого питання про те, яким шляхом іти масовому вчителю при проробці в школі комплексових тем краєзнавського характеру.

Автор такому вчителю пропонує планувати такі теми або комплекси, орієнтуючись не тільки на один рік шкільного навчання, але й на усі чотири роки, що на їх протязі дана тема мусить мати своє поступове поширення та поглиблення.

Поруч з таким плануванням т. Зайців дає загальні вказівки вчителю що до того, як саме відшукувати відповідний даній темі краєзнавчий матеріал почасти при власнім докладенні робочого плану, а почасти в процесі роботи з самими дітьми. На жаль автор обмежується лише здобуванням краєзнавчих матеріалів в процесі попередньої підготовки вчителя і звертає його увагу як на головні джерела — на книжки та оточення школи. Будемо сподіватись, що т. Зайців надалі детально розгляне питання про те, як саме мусить масовий вчитель скористовувати при своїй роботі і друковані джерела і книгу „життя та природи“.

В розділі „наш край“ вміщена відповідно часу стаття т. Зайцева під назвою „Дніпробуд і острів Хортиця“. Автор знавець тих місцевостей, де нині закладаються основи нового життя краю на підставах його індустріалізації, висловлює дуже цікаві думки про те, як найкраще скористувати острів Хортицю в зв'язку з Дніпрельстаном.

Є ще дві риси „Краєзнавства“, що на них треба звернути увагу, а саме: 1) закликання редакцією окремої особи т. Ялі для керування через журнал місцевою краєзнавчою роботою нацменшостей та 2) досить широкий план бібліографічного відділу.

Закінчуючи свою рецензію, вважаю за потрібне підкреслити, що вона 19-го цього травня була заслухана й апробована в засіданні Економічно-краєзнавчої секції Катедри Історії України.

Вихід у світ органу УКК та оживлення його праці на шляху поліпшення краєзнавства на Україні викликали у вищезазначеної групи наукових робітників жваве співчуття та побажання УКК найкращого успіху в його роботі. Треба сподіватись, що в наслідок цих успіхів природньо виникне потреба скликати Другу Всеукраїнську Краєзнавчу Конференцію.

П. Ковалівський

„За сто літ“ — матеріали з громадського і літературного життя України XIX і початків XX століття — за редакцією академіка Михайла Грушевського — видання історичної секції Української Академії Наук. Стор. 295, ціна — 4 карб. 50 коп.

Назване видання є збірник історичних (переважно історично-літературних) матеріалів різної цінності, значіння та інтересу.

У збірнику надруковано: автобіографії і спомини Франка, Кропивницького, Русова, Дебогорія-Мокрієвича, Суслова.

Листування приватне й урядове: Котляревського, Марковича, Гнило-сирова, Кропивницького, Драгоманова-Навроцького, Доманицького.

Документи політичних процесів і спомини про них Марковича, Русова, Навроцького, Київської й Одеської громади.

Непропущені цензурою і з інших причин ненадруковані твори Велецького, Кропивницького, Тобілевича, Русова, Франка, Коцюбинського.

Документи й пояснення до політичного й громадського життя, що їх дали Міяковський, Богданова, Шамрай, Рудницький, Витошинський, Русов, Рябінін-Склярський, Студинський, Гермайзе.

Матеріали до історії українського театру, що подали Музичка, Слабченко, Ярош, Суслов.

До збірника додано велику передмову редактора, де автор зазначає важливість видання пропонованих матеріалів, що їх тепер розкидано по архівах та зібраннях приватних осіб; причому інколи цілість їх зовсім не гарантується.

Через специфічні умови, в яких розвивалась українська культурна робота за згаданий період (цензурний гніт, невеликий розвиток преси та ін.), залишився надзвичайно великий фонд рукописних матеріалів, який під свій час не побачив світа. Тим часом цими матеріалами колись користуватимуться майбутні історики українського відродження.

Нарешті, акад. Грушевський висловлює надію, що збірник, якого видається, буде неодмінною річчю в бібліотеці кожного українознавця. Взагалі, важливість видання історичних матеріалів зрозуміла сама собою. Тому на цьому предметі ми не зупинимось і перейдемо до розгляду змісту збірника.

Насамперед звертають на себе увагу нові матеріали, що відносяться до історії Кирило-Методієвського братства і опубліковані в статті Міяковського — „О. Маркович в Кирило-Методієвському братстві“.

З погляду марксистської літературної критики насамперед важливо з'ясувати, відбиттям якої класової природи були погляди та особливості діяльності членів цього братства, оскільки вони відбилися в матеріалах, опублікованих у цій статті. Позвимо собі навести одну цитату з автобіографії Костомарова (частково надрукованої в тій самій статті).

„Мною начертан был устав такого общества, которого главными условиями были: полнейшая свобода вероисповедания и национальностей и отвержение иезуитского правила об освящении средств — целями, а потому заранее заявлялось, что такое общество ни в коем случае не должно покушаться на что-нибудь имеющее хоть тень возмущения против существующего общественного порядка и установленных предрержащих властей“.

Це відмовлення від боротьби з режимом, категорично осудженим самими ж учасниками братства, свідчить про повне безсилля.

Звертаємо також увагу читачів на лист Марковича до Гулака від 15/II — 45 р. (стор. 38 — 41).

Крайній ідеалізм, відірваність від життя, меланхолійна сльозливість автора мимоволі вражатимуть читача.

У чому ж причина такого настрою та самого зруйнування Кирило-Методієвського братства? Тільки класа, яка сформувалася та викристалізувала свою свідомість, здатна свідомо ставити та розв'язувати великі історичні питання, у тому числі й завдання політичного та культурного визволення пригноблених націй. Приміром французька буржуазія XVIII століття, яка досягла вже класової свідомості, своєю критичною „освітницькою“ літературою спочатку підготувала зруйнування феодального порядку, а потім остаточно знищила його.

Засоби для боротьби дає матеріальна база — матеріальні цінності, які знаходяться в розпорядженні даної класи (буржуазія) або її окрема ролія у виробництві (пролетаріат).

Такої класової основи не було в українському русі 40-х років. Тут перед нами представники поміж-класової групи ліберальної інтелігенції, але не представники класи, яка виступає на політичну арену. Вони виконують культурну підготовчу роботу, але, не маючи за собою класи, яка готова була б їх підтримати, самі є свідомі свого безсилля, як ми бачили це вище.

Відсіля пасивно-критична ролія інтелігенції 40-х та наступних років.

Акад. Студинський подав до збірника матеріали, інтересні для історії української преси в Галичині у 70 р. р. — „Листування Драгоманова з Навроцьким“. Тут ми хотіли б зупинитись на деяких поглядах Драгоманова, що відбилися у цьому листуванні з приводу суті національного питання, відношення поміж руським та українським культурним питанням та інше.

Наведемо декілька невеликих цитат: „Російське національне діло є поперед усього боротьба руського хлопства проти панства, боротьба, котрій volens polens служить і монархічний уряд російський. Добре починають у Європі розбирати, що у Росії не тільки уряд є, а є й література й демократія й наука, поляки все-ж в старовину тягнуть, коли вже чисто національні тенденції вспіли огиднути світові“ (стор. 124). „Націоналізм тільки тоді й міцний, коли на космополітичних основах постановлений“ (стор. 129). „А коли Ви усю Росію будете малювати як Москву, та ще й загребушу Москву, то тут треба сказати — Ви не знаєте, про що говорите“ (стор. 103).

Цитати ці ми навели для того, щоб схарактеризувати ступінь політичного розуміння національного питання діячами молодого тоді українського руху, діячами, з якими полемізував Драгоманів у згаданому листуванні. І тільки аналіза Драгоманова, що наближався до прудонізму, мабуть хоч частиною розвіяла цей туман національної вузькості та шовінізму.

Взагалі листування слід вважати за цінний та інтересний матеріал. Стишло, але змістовно написано автобіографію Франка, надруковану в оригіналі німецькою мовою.

З інших статей та матеріалів звертають на себе увагу: Витошинський — „Оповідання селян про холмське сполучення 1866 — 75 р. р.; Рябінін-Склярський „З революційного українського руху 1870 р. р., спомини Русова та Дебогорія-Мокрієвича.

Великий тираж збірника (3000 пр.) свідчить про те, що видання обчислене на поширення у великих колах читачів.

Тому його слід оцінювати, між іншим, і з погляду його користи в умовах радянської культурної освітньої роботи.

Актуальність збірника, його освітня придатність є основна вимога, що її слід ставити кожному виданню.

Матеріал, надрукований у збірнику, в значній мірі — не задовольняє цієї вимоги.

Посилаємося на окремі статті.

Велику на 15 стор. статтю Пущинського, „Службове листування Котляревського“ присвячено розглядові питання про діяльність письменника на посаді начальника Полтавських „Богоугодных заведений“. Стаття ця своїм розміром зовсім не відповідає відносній незначності самої теми і порушує принцип економії місця.

Не заслуговує особливої уваги оповідання про поїздку трупи Деркача до Парижа в 1894 році. Такому оповіданню місце скоріше в якому-небудь літературному журналі, ніж в академічному збірнику історичних матеріалів.

Листи Доманицького не тільки не мають суспільно літературної цінності для сучасного радянського читача, але навпаки, коли ми наведемо маленьку цитату, то побачимо той таки шовінізм, який взагалі свідчить про не дуже широкий світогляд цього діяча. Так, перебуваючи у санаторії в Ялті, він 14/XI — 1901 року пише якійсь Ганні Львівні:

„Скучати та нудитись — немає часу, навпаки, дні короткі, що хто його знає, де вони так хутко зникають. Одно погано і нудно — немає до кого забалакати по людському, хоч би де поляк який трапився, як нема своєї людини, а то все з Кацапландії: Тверь, Тула, Тамбов, Москва-матушка, хоч лягай та помирай...“ та інше. На нашу думку зусилля Ганні Берло (яка подала ці листи до збірника) зробити з Доманицького майже „великого“ діяча, викликають чимало таки сумнівів.

Тепер, коли національна політика Радянського Союзу остаточно розв'язала національне питання, рецензований збірник не може вже мати значіння культурного чинника, але й своєю позитивною стороною він корисний тільки фахівцеві — історикові, а не масовому читачеві.

Видання з зовнішнього боку — гарне.

Ціну видання слід визнати за високу.

К. Г. Тасічко

За сто літ. Матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття, за редакцією академіка Михайла Грушевського. Книга перша (Записок 6. Історичної Секції Українського Наукового Товариства в Києві т. XXIV). Державне Видавництво України. Київ 1927. VIII + 295 стор. Ціна 4 крб. 50 коп.

Перед нами — перша книжка нового видання Української Академії Наук, точніше — її Історичної Секції, якої високопоставлений керівник ще р. 1924 вживав відповідних заходів (див. стор. V), щоб збільшити видавничі спроможності Секції що до друкування статтів та матеріалів з історії України останніх десятиліть. На думку акад. М. С. Грушевського (див. Передне слово, стор. III — IV), що з нею не можна не погодитись, „перед сучасними поколіннями дослідників, яким історія нашого народу дала бачити й використовувати завершені форми“ столітнього процесу національного, політичного й економічного розкріпачення та відродження, а саме — „нові форми національного життя і соціалістичного будівництва“, — перед цими поколіннями стоять почесні завдання і обов'язки: „закріпити й передати потомним поколінням, за ще свіжими і неповні пережитими слідами і останками сього процесу, його можливо повний і докладний образ, його історію, його динаміку в усій амплітуді“, інакше кажучи: „висвітлити економічні й соціальні підстави сього процесу, прослідити перетворення в ідеологічні формули сих реально даних передумов розвою рухової сили мас, в'яснити взаємовідносини різних соціальних верств і течій“ і т. д.

Добре відомі ненормальні умови культурного життя України за дореволюційних часів спричинилися проте до того, що найбільш цінні, важливі й яскраві матеріяли з історії українського відродження чи зовсім були знищені, чи залишаються досі цілком невідомими і маловідомими в жандарських, поліційних та цензурних архівах, а також в архівах редакцій, літературно-наукових товариств, гуртків та в розпорядженні поодиноких приватних осіб. Ми знаємо, що Історична Секція Української Академії Наук, відновляючи видання колишнього „Українського Наукового Товариства в Києві“ — „Україну“ і „Записки“, „звернула пильну увагу на сю сторону“ (стор. V), про що свідчить хоча б заведений в „Україні“ окремий відділ — „Матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття“. Але пропускна здібність „України“ для згаданих матеріалів дуже обмежена, багато цікавого й цінного роками залишалося в редакційному портфелі, — і ось, дякуючи заходам керівника Історичної Секції УАН та редакції „України“, збірники „За сто літ“ являються „доповненням“ або „продовженням“ зазначеного відділу „України“ і, додамо од себе, відповіддю на наукові вимоги нашого часу. Така, в загальних рисах, історія походження нового академічного видання, яку докладно розповідає в „передньому слові“ його шановний редактор.

Перший том збірника „За сто літ“ об'єднує двадцять одну статтю, які, відповідаючи в цілому зазначеним вище загальним принципам, між собою відрізняються не тільки розміром, але й характером і матеріалом.

Як зазначає редакція, в першому томі маємо такі категорії матеріялу :

1. Автобіографії і спомини,
2. Листування приватне й урядове,
3. Документи політичних процесів і спомини про них,
4. Непропущені цензурою і з інших причин ненадруковані твори,
5. Документи й пояснення до політичного й громадського життя,
6. Матеріали для історії українського театру¹⁾.

Не маючи змоги — в межах журнальної рецензії — розглянути увесь багатий та різноманітний матеріял збірника, ми далі зупинимося тільки на тих його статтях, що більш звернули на себе нашу увагу (переважно — з матеріалами літературного та громадського характеру).

Стаття П. Пушчинського (Службове листування І. П. Котляревського, стор. 1 — 15) є наслідком несподіваної находки службових рукописів Котляревського, що сталася при розборці архіву кол. полтавських „богоугодних заведень“, при чому, як зазначає сам автор, ним використуваний тут далеко не увесь матеріял, а тільки те листування, що „відбиває цікаві моменти у стосунках Котляревського (як піклувальника полтавських „богоугодних заведень“ О. Н.) з околицьним громадянством“. На підставі розглянутих фактів автор доводить „ширу прихильність Котляревського до знедоленого люду і справжнє бажання його та заходи, щоб допомогти тому людові“. Але одночасно він не ховає й того, що в деяких випадках творець „Енеїди“ не стояв вище від свого оточення і часу (напр., вживання різок, як звичайного способу „исправления“). Можливо, що ця, з архівного пилу витягнута, сторінка буденного життя батька українського письменства допоможе висвітлити й соціальний бік його творів, що на нього погляд критики й досі остаточно ще не встановлений. І автор статті цілком слушно підкреслив, що вага знайдених про Котляревського матеріалів не тільки в тому, що вони висвітлюють порівнюючи мало відому добу його життя, а головним чином в тому, що за їх допомогою краще й правильніше можна буде зрозуміти соціальну природу літературних творів Котляревського. Вол. Міяковський в статті „Опанас Маркович у Кирило-Методіївському братстві“ (стор. 20 — 45) на підставі почасти видруктованих раніш, почасти невиданих ще матеріалів, висвітлює умовини життя Марковича з початку 40-х аж до 50-х років, його світогляд і — головне — роллю його в Кирило-Методіївському братстві поруч з іншими, більш видатними „братчиками“. Приймаючи для Марковича-братчика характеристику, що дав йому один з тогочасників („более ученик, нежели учитель“), автор статті підкреслює, що та порівнюючи невеличка часточка, яку Маркович вніс в загальну громадську роботу, припадала головним чином до видавничо-просвітної справи. Значний інтерес являють

¹⁾ Не можна не зауважити, що деякі з цих категорій є дуже близькі поміж собою (2 і 3, 3 і 5, 4 і 6), деякі мають надто широкий, „всоемлющий“ характер (5), а з деяких випадків і сама редакція, розглядаючи той самий матеріял з різних боків, заносить його до різних категорій (наприклад, спомини Сулова — в 1 і 6-й, п'єса Кропивницького з зауваженнями П. Яроша — в 4 і 6-й категоріях). В наслідок цього автобіографію Кропивницького з зауваженнями Т. Слабченко зустрічаємо в 1, 2 і 6-й категоріях, статтю В. Міяковського про Марковича — в 2, 3 і 5-й, а спомини Русова — в 1, 3, 4 і 5-й категоріях!

уперше надрукований лист до Марковича Е. О. Затиркевича й три листи його „внучатной сестры“ К. Керстен, що відіграли сприятливу роль в далішій — після арешту — долі Опанаса Васильовича та дуже зацікавили Дубельта, шефа жандармів графа Орлова і навіть самого Миколу І-го. Останній р. 1850 звільнив хворого Марковича та віддав його під особистий догляд і відповідальність молодшої на 5 років сестри, розсудливої авторки згаданих листів.

Цікаве є оповідання М. К. Велецького „Маршалок Ілляшенко - Кирилович“, що в свій час не було пропущене цензурою, а тепер з рукопису надруковане Ганною Шамрай (стор. 46 — 61) з додатком зауважень, які змальовують саму мало відому особу автора та взагалі знайомлять з його невеличкою літературною спадщиною. З художнього боку оповідання дуже слабеньке, але вага його — в яскравій картині поміщицької сваволі, знущання над селянством, продажності влади (навіть вищої), а також у хижій фігурі „маршалка“, що є героєм цього коротенького твору і трохи нагадує собою пушкінського Троєкурова (з оповідання „Дубровський“).

Надзвичайно великий інтерес та цінність має листування Драгоманова з Вол. Навроцьким, що його публікує академик К. Студинський („Переписка М. Драгоманова з В. Навроцьким“, стор. 83 — 153) в супроводі цікавої вступної статті, де дано між іншим і хронологічний список всіх листів, що ними обмінялися згадані кореспонденти. Чотирнадцять листів Драгоманова та шіснадцять листів Навроцького (за роки 1872 — 1877) дають величезного значіння матеріал, що не тільки яскраво змальовує постаті авторів¹⁾, їх політичні настрої, громадські й національні симпатії та літературні вподобання, але справді, як влучно зауважив акад. Студинський, „є немов-би частинною історією поступового українського руху на галицькій землі в роках 1871 — 1877 з усіма його поривами й перепонами, недомаганнями чи невдачами і успіхами“ (стор. 95). Драгоманову ж присвячені спомини старого народника-революціонера В. К. Дебогорія-Мокрієвича, писані ще весною р. 1922 та тільки тепер, вже після смерті автора (2 листопаду 1926 р.) надруковані (стор. 275 — 295). Треба зауважити тільки, що саме „споминів“ про Драгоманова, особистих вражень од нього, як людини та громадського діяча свого часу, тут небагато: головне місце займає полеміка з Богучарським, що р. 1912 в книзі „Из истории политической борьбы в 70—80-х годах XIX века“ дав неправдиве (як не скоро було доведено — О. Н.) освітлення ролі Драгоманова в редакції „Вольного Слова“ і переговорах між так званою „Священною Дружиною“ та „Исполнительным Комитетом“ Народної Волі.

Високу цінність мають також „Матеріали до життєпису Франка“, що їх вилучив з неопублікованих документів Мих. Возняк та подав з додатком двох недрукованих його автобіографій (стор. 166 — 186). З останніх особливо цікава й важлива є друга, значно повніша, яку Франко склав був на початку 1909 року для редакції „Herders Konversations Lexikon“. Треба щиро подякувати М. Вознякові як за саму публікацію цих першорядної ваги матеріалів, так і за примітки до них та надзвичайно уважні поправки багатьох хронологічних дат, в яких не раз помилявся Франко. Тут звертають на себе увагу докладні дані про скільні та гімназійні оцінки успішності Франка, а також дані про його університетські іспити. М. Вознякові ж ми зобов'язані й публікацією поеми Франка, „Терен у нозі“, що являє собою переробку його ж — перед кількома роками написаного оповідання з тою самою назвою (стор. 266 — 273).

Цілком в інших умовах, ніж Франківська автобіографія, виникла автобіографія М. Л. Кропивницького, подана Т. Слабченком (стор. 187 — 199). Вона щільно зв'язана з складним „романом“ артиста-письменника з Ант. Вас. Марковичевою (сестрою письменника Д. Марковича), що затягнувся на багато років, і є наслідком широкого бажання „показать всего себя, не утаивая ничего“, тій людині, яку він довго кохав. Біографію надруковано в супроводі стислої вступної статті, де Т. Слабченко використовував декілька ненадрукованих листів Кропивницького р. 1880 — 1881 і вдало, на нашу думку, показав, що в цих листах маємо не прояв звичайного людського „егоїзму“, а протест проти соціальної нерівності чи, як влучно висловився автор статті, „не висовування маленького я, а образу за я велике“.

В невеличкій, але не дуже виразній статті О. Рябініна-Скляревського „3 революційного українського руху 1870-х р. р. В добу тимчасових генерал-губернаторів“ (стор. 154 — 165) треба відзначити декілька фактичних помилок. Автор заявляє, що лист одеського генерал-губернатора Тотлебена до Лоріс-Мелікова та київського генерал-

¹⁾ Пор., напр., слова Драгоманова в листі 23 січня 1873 р.: „...хоть хочетця мені бути холодним позитивістом, але не завше можна справитися з гарячим серцем, особливо як наскочиш на живе, рідне діло“ (стор. 107).

губернатора Черткова з 27 листопада 1879 р. є „перший документ з кваліфікацією українського руху, як руху партії“ (примітка друга до слів листа: „украинская партия“ — с. 157), а уряд ніби то вважав „українофілів“ за політичну партію з 1880 р.“ (с. 155); що до самого терміна „українофіл“, то автор гадає, що вперше формулювала український рух, як „українофільський“ лише лоріс-меліковська верховна розпорядча комісія р. 1880 (с. 154). Тим часом в архіві кол. київського генерал-губернатора маємо справу 1877 року (№ 141) під назвою: „По отзыву 3-го отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии о сообщении сведений о библиотеке и столовой, устроенных студентами Киевского Университета, управление которыми захватила партия украинофилов“¹⁾, де в офіційному листуванні поміж „3-м отделением“ та київським генерал-губернатором декілька разів зживається цей термін — „партия украинофилов“. Звілсіть бачимо, що зазначені вище хронологічні узагальнення О. Рябініна-Скляревського дійсності не відповідають. На сторінці ж 157, прим. 3, маємо справжній lapsus: „Стефанович, Бохановський та Мокрієвич“²⁾ в 1878 р. втекли з київської в'язниці після Чигиринського процесу“. Як відомо, втекли Стефанович, Бохановський та Дейч³⁾, — Мокрієвич же брав тільки участь в підготовці цієї втечі³⁾.

Що до останніх, не розглянутих тут статтів збірника⁴⁾, то всі вони, як і попередні, подають цікавий свіжий матеріал і роблять — більшою чи меншою мірою — свій внесок в студіювання нашої минувшини. Вважаємо, що після розгляду низки статтів не доводиться вже багато говорити про якості нового видання в цілому: перший том збірника „За сто літ“ є вдалий початок зачинання величезної ваги, що могло б відіграти чималу роль в інтенсифікації наукового розроблення минулого України за останнє століття. Ось чому ми щиро приєднуємось до побажання, яким шановний редактор збірника закінчив своє „Передне слово“: „Коли-б тільки Державне Видавництво України мало змогу продовжити се видання“!

Нарешті — декілька дрібних зауважень що до технічного боку видання. Зовнішній вигляд книги досить гарний, але, на жаль, вона має чималу кількість друкарських помилок, що починаються — ніби-то навмисно — з самої ж першої сторінки! В деяких випадках впадає в око правописний „разнобой“ по окремих статтях (наприклад: „кріпак“ і „кріпак“), що його в академічному виданні в кожному разі слід би було уникнути.

Ол. Назаревський

Редакція не зважаючи на деякі розходження рецензентів що до оцінок вміщених у збірнику матеріалів (стаття П. Пушинського то що), Редакція вважає за доцільне дати місце обом рецензіям, оскільки в загальному вони одна-одну доповнюють.

Р. Шор. Язык и общество. Вид. 2. „Работник Просвещения“, Москва 1926, стор. 150.

Книга молодого московської лінгвістки Р. О. Шора, що дійшла до Харкова лише 2-им (дуже переробленим) виданням, переслідує подвійну ціль. Основне завдання автора — приступно викласти найновіший рух західно-європейської наукової думки в галузі соціології языка; але поруч з цим (і попереду) автор дає основні відомості про природу языка взагалі, що підготовує невідготованого читача до розуміння сучасного наукового мовознавства; таким робом, книга набирає характеру короткого

¹⁾ Курсив наш. Про цю справу див. ще в нашій статті: „Київське студентство 50 років тому. Напередодні „березневого руху“ 1878 р.“ („Записки Київського Інституту Народної Освіти“, ч. 2, Київ 1927).

²⁾ Курсив наш.

³⁾ Див. хоча б його „Воспоминания“, штутг. вид. 1903 р., стор. 279 — 286.

⁴⁾ Даємо перелік цих статтів: Н. Богданова, Альбом М. Д. Селецької і автограф Т. Г. Шевченка (16 — 19); Е. Рудницький. До історії польського козакофільства (62 — 66); Хв. Сенгалевич, „Золота грамота“: із споминів про 60-ті роки (67 — 72); І. Житецький, О. О. Потєбня і харківська громада в 1861 — 63 рр. (73 — 76); О. Вітошинський, Селянські оповідання про холмське „возсоединеніє“ 1866 — 75 рр. (77 — 82); П. Ярош, „Добродій“, заборонена цензурою переробка „Глітая“ Кропивницького (200 — 207); А. Музичка, 3 творчості І. Тобілевича (208 — 219); О. Суслов, Подорож трупи Держача до Парижу 1894 р. (220 — 226). Стаття ця повторює і де в чім доповняє факти, що подав Т. Слабченко у статті „Подорож укр. трупи до Франції“, „Черв. Шл.“ 1927, кн. 4; Г. Берло, 3 листування В. Доманицького (227 — 232); С. Козуб, Конспект ненаписаного оповідання Коцюбинського з револ. руху 1905 р. (233 — 235); С. Шамрай, Спомини Ол. Русова (236 — 258); О. Гермайзе. До споминів Русова. З історії селянських хвилювань та народницької пропаганди на Чернігівщині 1870-х рр.

курсу „загального мовознавства“ з поширеною практикою соціальної сторони мови У такому вигляді вона безперечно дасть багато користи сучасному студентству. Популяризацію переведено, загалом, цілком успішно: вдало вибрано джерела (праці Мейє, де-Соссюра, Баллі й інш.). Загальнодоступність викладу, яка при цьому зберігає всюди наукову чіткість, вмілий і достатній добір прикладів, кінець-кінцем, добрі лінгвістичні карти, запозичені з „*Les langues du monde*“ Мейє й Коена, — все це робить працю Р. Шора одним з кращих науково-популярних нарисів мовознавства, які є на руській мові. Багато б мати український переклад.

Нарис розподіляється на дві частини: в першій (р. 1 — 9) культурно-соціальний характер мови розгортається аналізом основних моментів в структурі слова; у другій (р. 10 — 14) розглянуто відбиток у мові соціальних явищ і фактів. Головне завдання — прослідкувати зв'язок поміж мовою й соціальним життям і показати залежність мови від останнього — виконано досить доводливо, хоч і не однаково успішно в різних відділах мовознавства.

Менше від інших вдалось автору викласти семантику (наука про значіння слів); тут він намагається провести різке розмежування поміж „основным значением“ слова й „заключенным в слове указанием на предмет“, тоб-то одноразовим вживанням слова; як третю величину вводиться „переносное значение“ (співзначіння) слова, яке нічим, по суті, не відмінне від його одноразового вживання. В наслідок „основное значение“ слова не обумовлюється соціально: тільки „функционируя как название, как указание на предмет, слово обнаруживает свою зависимость от культуры“ (стор. 76), але не як „значение выражения в собственном смысле“. В дійсності власне (основне) значіння слова є не що інше, як його попереднє вживання, яке обумовлює собою теперішнє його вживання кожного окремого випадку. Слід не протиставити одно одному значіння й вживання слова, а з'єднувати їх генетично; тоді культурно-соціальна обумовленість вживання слова перейде й на його „значение в собственном смысле“.

Зовсім помилкова полеміка автора проти Штейнталя (й Потебні, якого він чомусь не називає); автор приписує їм науку про почуттєве уявлення як основне значіння слова, а потім доводить, що „(чувственные) представления, возникающие у говорящего и слушающего, отнюдь не входят в предмет сообщения, что в крайнем случае они так же связаны с ним, как иллюстрация с книгой“ (стор. 47 — 78). Цілком вірно; але Штейнталь доводив те ж саме! (див. його *Einleitung in die Psychologie u. Sprachwissenschaft*, § 568 с.). Все непорозуміння в тому, що автор розуміє „представление“ у Штейнталя як почуттєве уявлення, в той час як справді воно абстрактне, не має почуттєвих властивостей і найбільше наближається до „общего понятия“ в сучасному розумінні слова (див. там же § 584). Перш ніж заперечувати „психологическую школу в языкознании“ варто було б обізнатися з її термінологією, та й не тільки з термінологією.

В деяких випадках автор не досить далеко йде в визначенні соціальної залежності мови; так, приміром, питання про причину закономірних фонетичних змін розв'язує він згідно фізіологічній „теорії смени поколений“ Герцога: звуки мови змінюються в процесі засвоєння їх представниками молодшого покоління (стор. 52). Даремне автор ігнорує різку критику цієї теорії Йеспресеном (*Langage IX* § 3). У всякому разі чисто соціально не пояснення; звуки якісно змінюються, коли перебільшено відтворювати (з боку мовного колективу) індивідуальні особливості вимови, що раніш були майже непомітними звуковими варіантами.

Мало розглянуто естетичну функцію мови, хоч в ній, здавалося б, соціальна залежність мовних явищ виявляється особливо яскраво. Автор спростовує, по прикладу Баллі, естетику мови до її „експресивности“ (виразности); але це — нічого не пояснююча заміна одного невідомого другим. Автору слід було б мати на увазі що до цього питання концепцію Росслера.

В. Державин

Б. М. Енгельгардт. „Формальный метод в истории литературы“ (Государственный Институт истории искусств, вопросы поэтики, выпуск XI). Academia, Ленинград 1927 г. стор. 120, ціна 1 карб.

Нова праця Б. М. Енгельгардта — автора високоцінної в літературних колах монографії про основника „історичної поезики“ А. Н. Веселовського (Л. 1924.) — ставить собі за мету розглянути й поглибити в основних своїх засадах і методологічних тенденціях „формалізм“ для того, щоб шляхом філософської аналізи означити межі для застосування даної методи, вказавши на ті теоретично-літературні можливості, що лежать по той бік означеної межі. Говорячи про формалістів, автор розуміє тут найбільших співучасників „Опояза“, виключаючи з розгляду не тільки Московську групу теоретиків „внутрішньої форми“ (на чолі з Г. Г. Шпетом), але й літературознавців-еклектиків, які

тимчасово чи частково наближаються до опоязівських концепцій (як Жирмунський чи Виноградов); в наслідок цього, виклад значно вирає в розумінню ясності й послідовності. Книжка ця була написана року 1924—25 і дуже довго перебувала в друковій через видавничі недовладності, тому зміст її лєнінградським історично-літературним колам був відомий через багаторазові словесні виступи автора. Це й зробило деякий вплив на розуміння й оцінку опоязівського формалізму ще до появи книжки з друку. Автор визнає за справедливий неодноразовий обвинувачення його в догматичності, бо він старається накреслити систему історично-літературного напрямку, як нерухому й замкнену в собі, що все ще знаходиться в процесі зросту й має всякі можливості; при цьому Енгельгардт резонно зазначає, що „хоча всякі означення та класифікація завжди до деякої міри догматичні, бо вони фіксують лише певний момент у розвитку того чи іншого культурного напрямку, але ж все таки ці обставини самі собою не можуть зменшити значіння цих означень при орієнтації в наявному матеріалі, а також і при наміченню дальшого шляху“ (стор. 8). І дійсно, пророблена автором праця по систематизації методологічних принципів формалізму повинна бути визнана цінною й своєчасною навіть з боку тих представників літературознавства, що без обговорення відхиляють формальний аналіз спочатку й до кінця (коли такі ще збереглися); бо, не дивлячись на велику полемичну та апологетичну літературу, що на протязі десятих років існування формальної методи нагромадилася навкруги неї, у нас все ще немає об'єктивного й систематичного викладу цієї методи, що, звичайно, дуже утруднює оцінку й саме її розуміння.

Самі формалісти, як відомо, не викладали своєї методи, а просто застосовували її до конкретного історично-літературного матеріалу; а їх випадкові виступи пояснюваль-ного характеру (головно в особі Б. М. Ейхенбаума) скоріш затемнювали, ніж пояснювали справу через свою теоретичну необдуманість та деякий опортунізм. А тим часом, за формальною методою в історії літератури треба визнати значні заслуги (хоча й не такі великі, як про це гадають самі формалісти), і в теперішній час ґрунтовне знайомство з цією методою та уміння розбиратися в її теоретичних засадах обов'язкове для кожного, хто поважно зацікавлений наукою про літературу. Тому цей критичний виклад Б. М. Енгельгардтом формальної методи, де їй присвячено більшу частину книжки (розд. 9—15), має не тільки чисто теоретичну свою вартість, але також і чимале актуальне значіння. Хоча читачеві й приходить час од часу відзначати допущені автором — не дивлячись на всі його змагання до об'єктивності — дуже своєрідні означення вихідних пунктів формалізму. Зокрема помилковим видається нам одна із засад автора (розд. 8—9), ніби то формалізм генетично й принципово споріднений з „комунікаційними“ лінгвістичними теоріями, що розглядають мову, як засіб порозуміння чи виразу думки (в протилежність погляду на мову, як на необхідний орган для думання, до якого відноситься, наприклад, потєбніанство).

Так розуміючи опоязівський формалізм, багато в йому матимем загадковостей, зокрема очевидний, хоча досі мало відмічений, генетичний зв'язок формалізму власне з потєбніанським вченням про випадання й повертання внутрішньої форми, що відповідає опоязівському розумінню „автоматизму“ й „уособлення“. З другого боку, зведення принципів опоязівського формалізму до теорій чисто лінгвістичних теж сумнівне вже тому, що власне в царині поетичної мови „Опояз“ (всупереч своїй назві) зробив порівнювачі дуже мало, значно менше, ніж у царині композиції та тематики: він обмежився розробленням метрики — науки властиво, що не потребує яких-будь методологічних засад та описом звукової поезії; а в царині синтакси та стилістики, цих основних елементів поетичної мови, майже нічого не зроблено (праці, що розпочали для цього Виноградов та Тинянов стоять фактично з боку від опоязівського формалізму).

Навпаки, спроба автора означити царину можливого застосування формального аналізу — заслуговує, на наш погляд, безумовної похвали. На думку автора „ходюча фраза: формальна метода в історії літератури“, треба визнати, основана на непорозумінню. Методологічна аналіза показує, що, виходячи із засад про вивчення художнього твору, як внутрішнє єдиний й річєво-означеної структури, формальна школа... фактично має справу лише з окремими елементами цієї структури. Строго кажучи, жадної формальної методи в історії літератури не існує, а є, або лише закладається — самостійна дисципліна — формальна поетика, що має свою особливу методу й спеціальну методіку дослідів.

Об'єктом вивчання цієї науки є слово в його естетичній функції (стор. 111—112). Супроти так поставленого питання суперечитися по суті, на наш погляд, не варто. Відокремлювати еволюційну (історичну) поетику від складу літературознавства, як окрему формальну дисципліну (на подібну метрики чи текстуральної критики і протиставити соціологічній історії літератури) не містить у собі нічого страшного й несподіваного. Бо відомо, що прогрес кожної науки йде шляхом внутрішньої диференціяції (Потєбня).

Що ж стосується спроб автора принципово перемогти формалізм при допомозі включення до „форми“ художнього твору його „єдино-цілосного розуміння“ (розд. 10—11), то це трохи розчаровує: автор не схотів, чи не зміг розгорнути в цій своїй праці спеціальної аналізи цього поняття; а тим часом воно таке проблематичне по своїй природі, що факт ігнорування його з боку формалістів сам собою нічого не доводить (порівн. критику й негативну оцінку поняття: „розумова єдність твору“ з боку Ярхо та Пешковського у збірнику „Ars Poetica“, М. 1927, стор. 24 — 28, 63 — 65). Сподіваємося, що ця прогалина буде заповнена в дальших працях автора.

Виклад і аналізу формалізму попереджено широким філософсько-естетичним вступом (розд. 1—8), що правда, мало зв'язаний з основним змістом книжки, але все таки заслуговує поважного ставлення до себе з боку мистецтвознавців. Тут автор розглядає принципи трьох різних естетик — онтологічної, психологічної й інтуїтивно-познавальної, які на його думку, грішать загальним недостатком, бо вбачають „естетичний об'єкт“ не в самому мистецькому творі, а в гіпотетичному „субстраті“ його, що принципово не залежить од специфічних особливостей кожного мистецтва зокрема — чи то онтологічна „ідея“ чи психологічний „образ“ чи то врешті гносеологічна „внутрішня форма“ предмету пізнання.

Чудодійність такої „загально-естетичної“ речі для вивчення художнього твору автор категорично відкидає, і цілком правдиво, оскільки це поняття неухильно веде дослідника вбік од конкретної естетичної реальності. Законність критики загально-естетичних теорій з цього боку — безсумнівна.

В. Державин

Золя Е. Шахтарі. Роман. Скорочений переклад О. Левицького. Вст. стаття В. Іванушкина. Книгоспілка (Київ) 1927, стор. 271 ц. 1 крб. 10 коп.

Те, що література — свічадо громадських рухів, що має вона через те й величезне прикладне суспільно-політичне значення — це вже твердо усвідомив наш сучасний читач. Та підхід такий найбільше поширений що до одного з учасників нашого літературного фронту — літератури сучасної.

Що ж до літератури перекладної до того ж і несучасної, то тут і в критиці панує здебільшого суто-літературний підхід, буває що й лише яскраво-формального характеру.

Отже, озиваючися з приводу українського перекладу „Шахтарів“, одного з найпопулярніших романів Е. Золя й слід коротенько хоч би спинитися на завданнях та ролі перекладної літератури.

Не зачіпаючи тут суто-письменницьких інтересів, зазначимо, що сучасний широкий читач вимагає від перекладної літератури, щоб задовольнила вона такі дві основні її потреби.

Перша — зазнайомитися зі здобутками чужої літератури та культури, поширивши тим свій культурний виднокруг і наближаючися до розуміння і відчування інтернаціонального в літературі та мистецтві.

Друге — це допомогти розвиткові та закріпленню солідарності трудящих, роз'єднаних поки кордонами державними та національними.

Перше завдання виконуючи, треба дбати за належний добір літератури, подаючи читачеві справді добрі твори, що характеризують письменство даної країни, й допомогати читачеві розуміти ці твори, подаючи вступні статті, що пояснювали б добу твору, його суспільно-економічне тло, та подаючи з тою ж метою примітки й полегшуючи сприймання твору, оздоблюючи його ілюстраціями.

Так само й друге завдання, в основному можна задовольнити подібним же шляхом, давши зразки літератури з робітничого побуту та додавши в цікавій та зрозумілій формі економічні відомості про дане виробництво чи промисловий край.

Та, коли говорити за українську книжку, то завдання ці додатково ускладнюються. Довгі роки безпросвітнього культурного життя трудящих України спричинилися до того, що оце аж тепер, після могутнього визвольного зрушення, повстала можливість взятися за широку культурну роботу, а з нею й за організовану роботу видавничу, через що й доводиться не лише слідкувати за розвитком нового сучасного, а й наздоганяти те, що лишилося позаду та що варто й слід використати й за наших часів.

От через те до завдання належного добору твору, завдання пояснити його й оздобити ілюстраціями, прилучається ще й потреба можливо скоротити твір, полегшивши тим сучасному читачеві можливість ознайомитися з більшим числом творів — здобутків світової літератури.

Через те то й не буде, мабуть, помилковим сказати, що в галузі перекладної літератури ми переживаємо та ще й довший час переживатимемо добу скороченої новісти та роману.

Отже після таких вступних уваг можна вже й перейти до оцінки книгоспільчанської спроби подати сучасному читачеві „Шахтарів“, уславлений роман Е. Золя.

Видавництво цілком доречно спинилося на Е. Золя, що талановите перо своє присвятив справі „описування життя“, справі літературної фіксації своєї доби після революційного зміцнення французької буржуазії.

Так само й самий роман „Шахтарів“, тема якого вирвана безпосередньо з побуту „нетрів чорного золота“, як найкраще може прислужитися розвитку та закріпленню солідарності трудящих, в даному разі французьких і українських шахтарів-углекопів. Не зашкодить в цьому й вульгарний „Марксизм“, Е. Золя, на якому в потрібній мірі спинається автор доданої до роману передмови.

Це — що до письменника та що до обраного твору його.

Вище ми говорили вже за потребу, подаючи нашому масовому читачеві перекладну літературу, додавати, й то щедрою рукою, вступні статті, примітки та уваги.

До книгоспільчанського видання „Шахтарів“ додано одну вступну статтю В. Іванушкина, що, як на її невеликий розмір, не зле інформує читача, даючи громадсько-літературну оцінку творчості Е. Золя і, зокрема, „Шахтарів“.

Статейка В. Іванушкина розпадається на три коротенькі розділи, з яких перший подає короткі основні відомості про Е. Золя та розвиток його літературної діяльності, другий присвячений оцінці творчості Е. Золя з точки погляду сучасної літературної методології і врешті третій, ніби-то доповнюючи другий, подає вже оцінку й аналіз самого роману „Шахтарів“.

Вище ми казали вже, що В. Іванушкін в цілому не зле справився з своїм завданням. Закинути йому можна лише те, що аналіз „Шахтарів“ саме там, де автор спинається на звязкові твору з його добою, не обгрунтований поясненням про час дії роману. А за якого ж це відбувається часу? — мимоволі виникає в читача питання, відповіді на яке, на жаль, немає. Так само й мова передмови не зовсім зрєдагована.

На жаль, видавництво обмежилося на тому, що вмістило одну лише статтю В. Іванушкина, що подає громадсько-літературні пояснення, решта ж запитань, що виникають у читача під час читання твору, лишаються без відповіді. От напр., в романі зустрічаємо вирази: — „48 рік“, „Республіка“ (в протигагу імперії), „промислова криза імперії“ то-що. Вирази ці незрозумілі багатьом читачам, лишаються вони, проте, без пояснення.

Переклад „Шахтарів“ зроблено в цілому совісно та, проте, сухо; в місцях найбільшого навіть піднесення твір не захоплює читача. Помітна так само відсутність твердої руки редактора — українських виразів та зворотів ужито подекуди у невластивому значінні, як от, прим., „пустувати“, „звести“ то-що; є й гірші недогади вже суто-редакційного характеру. Так на стор. 74 читаємо оригінальний уступ, що ступінь класової свідомості ставить у залежність од... алкоголізму: „тяжкі умови життя, що гнітили його змалку та спадковий алкоголізм (розстрічка наша С. К.) допомогли тому, що він гостро відчував образи, які чинилися йому й іншим робітникам. Далі, на стор. 197 читаємо своєрідну характеристику „комуністичних поглядів“ — „але часами Етьєна брало безсоння, його мучило також, що він живиться з краденого. Хоч і додержувався він комуністичних поглядів (розстрілка наша С. К.), та старі звичаї ще відчувалися“. Та не на цьому край — на стор. 204 читаємо „діалектичне“ пояснення невдачі першого Інтернаціоналу, що, бач, розкладався просто таки „через боротьбу партій та шанолубство“.

Відсутність французького тексту „Шахтарів“ в Харківських бібліотеках не дала нам можливості з'ясувати, в якій мірі винний в таких оригінальних твердженнях автор Е. Золя і в якій мірі перекладач. Та хоч би наведені нами уступи й цілком відповідали б авторовому текстові — лишати їх без підтекстових пояснень не слід би.

З тої ж причини — відсутність в Харківських книгозбірнях французького тексту „Шахтарів“ — не вдалося з'ясувати й того, в якій мірі доречні, та як одбиваються на художності твору пороблені перекладачем скорочення.

Книжку оздоблено надхненними малюнками Н. Алексєєва, який талановито сполучив у них властивий йому художній примітив із знанням доби твору та місцевого антуражу. Це й спричинилося в цілому до того, що малюнки природно доповнюють роман, що стає через те сприйнятливіший читачеві, особливо ж непідготованому, а найбільше — молоді.

С. Кравців.

Літературна бібліотека Т. Бордуляк. Оповідання. Книгоспілька 1927 р. стор. 270. ц. 1 к. 20 к.

Збірник новел Тим. Бордуляка в виданні Книгоспільки починається передмовою Андрія Ніковського під заголовком: „До питань психології творчості“. Ніковський

розглядає творчість Бордуляка в широкій перспективі історичних, соціальних і інш. умов, пояснюючи цим з одного боку джерела й характер творчості, з другого хибі її. Загалом, Ніковський виходить з того, що розцвітові творчості Бордуляка заважало становище католицького священника, яке він займав. „Становище в Галичині дійшло високо трагічного напруження і наші письменники взяли в своїх творах найвищий тон“, пише Ніковський, „що на його спромоглися: ясно що ось доходять останні нелюдські лиха над головою галицького селянина і мусить, бо інакше не може бути — прийти велика рада для Галичини: або ж якесь австрійське чудо, що весь світ ізглянеться над нашим селянином, або ж настане революція“.

І ось, на погляд Ніковського, у Бордуляка мусила б постати проблема або довести свою творчість „до логичного й природного кінця, себ-то до протесту, до крику, а разом з тим до заклику до боротьби“, або кинути писати зовсім. А „писати далі, підносячи помалу крик про горе людське, в таких становищі було просто неможливо: тоді священник Бордуляк мусив би потрапити до табору радикалів, соціалістів-революціонерів, ну а такий напевне священником не буде“ — тому то, на погляд Ніковського, Бордуляк і покидає літературу. Та Ніковський не завбачив одного, що в самій творчості Бордуляка немає можливості „піднятися“, що вся ідеологія авторова пройнята характером стороннім революційному активному протестові, що соціальне становище відбивається на творчості не незалежно від автора, а через нього. Весь тон творчості Бордуляка далекий від поклику до боротьби. Він змальовує життя галицького селянина приголомшеного, пригніченого, з його радощами й горем, але разом з тим і з своєю гемеопатичною аптекою, як говорить сам Ніковський в іншому місці передмови: це маленька допомога, маленької людини другий нещасний, „Дід Макар“, „Михалкові радощі“, „Бідний жидок Ратиця“, або пасивне підлягання умовам, з якими вже не вистачає сил боротися.

Нерадісний тон позбавляє в той самий час гостроті в постановці соціального питання, яка потрібна була б в творчості широкого соціального значіння. Така постановка питання типова для соціального становища самого автора, для його церковної ідеології. Безперечно, що ця ідеологія, пройнявши всю творчість авторову, заважала йому дивитися вперед відкритими очима, доводити до логичного кінця сутичку двох верств — експлуататорів і експлуатованих. Характерне що до цього оповідання „Іван Бразилієць“, в якому нещасний, скривджений, зтягнутий в пастку експлуататорами, селянин, що втерів всю сем'ю в еміграції серед злиднів і знущань над людиною, повернувшись додому, лише зідхає за свою тяжку долю і в наслідок, ніколи раніш не пивши, топить своє горе...

Нігде не видно в Бордуляка й тіни того, що ми могли б назвати елементом класової боротьби або класової свідомості, а безсумнівно, що в тому оточенні вона мусила б зародитися.

Бордуляк зупиняється лише на одній лінії протесту — на відході, на еміграції: його герої, як Іван Загуменний або селянин в оповіданні „ось куди ми підемо, небого“ пориваються або й справді йдуть шукати щастя в світі. „Відхід“ це один з видів протесту прийнятих і застосованих християнською ідеологією. Правда, відхід цей кінчається в автора цілковитим зневір'ям і розпуюю герою, але вся активна сила його пішла на цей крок, і на дальшу боротьбу у нього вже немає ані сили, ані бажання. Хіба не до цього зводилися праці й подвижництва — відхід від світу? Хіба не так само розряджували вони атмосферу? Бордуляк всюди вірний цій ідеології: вона пройняла його, і поза нею неможлива була творчість цього письменника. Та, проте, в Бордуляка є один момент цінний соціологічно — це змалювання життя трудящих, з їхніми інтересами, їхнім горем, галицьке село з його економічним пригніченням, з темрявою, з неорганізованою біднотою, яка часто - густо не розуміє спільності інтересів („Самітна нивка“). Всюди почувається, що серце автора б'ється в унісон з серцями трудящего сільського люду, що він близький до його повсякденних інтересів, любить його працю, як любить її й сам селянин. Цікаве що до цього оповідання „Перший раз“, в якому особливо яскрава й сама поезія праці, що захоплює молоду дівчину (жниця), де автор не стримується від ліричного відступу, якого майже немає в його інших оповіданнях. „Як бачу жінок у полі при роботі“, пише Бордуляк в цьому оповіданні, — мене огортає якесь неописане, благовісне почування, я хилю чоло перед тою величною працею й віддаю честь рукам, що до тої праці взялися. Та чого вони такі бідні, такі забуті — ті чорні, порепані руки? Та чи скоро прийде їм лучча доля, відрадніша будучність тим голодним, захлялим робітникам - хліборобам? Закінчує, правда, автор свій відступ від оповідання, властивим його санові, приспівом „Ой господи — боже, зглянься, допоможи та прискори той час!“ Звідси видно, що Бордуляк вірив в „той час“ — перемогу труда і чекав на неї, не показуючи тільки шляхів до неї. Його Параня — героїня оповідання „Перший раз“ — чудовий образ юної селянки — робітниці, перед якою вперше розгортається повне трудове життя, в яке вона входить вже повноправним членом (жне вперше нарівні з усіма й переганяє бувалих жінок).

В оповіданні „Бідний жидок Ратиця“ Бордуляк додає до змалювання труда героїчний початок. Ратиця, що все своє життя бився для того тільки, щоб нагодувати дітей, що втерав заробіток і, кінець-кінцем, вирішив піти на найболячіше — жебрачити для сем'ї — замерзає в околиці села на мішку, повному милостини. Він тягне його з останніх сил, думаючи зрадувати сем'єю, борючись з вітром і вагою і, кінець кінцем, втратив всю силу. „Хоч і який з лиця негарний був Ратиця, говорить автор, описуючи його в цей момент, „то по смерті так як він тепер лежав обпертий на мішок, виглядав він якось величаво, хоч і як мало за життя його шанували, то тепер в сій хвилі з тим мішком, повним жебраного добра, він викликав для себе поважання“.

Вже одне це ставить Бордуляка в ряди тих письменників, які передуючи революційній літературі, прокладали їй шлях.

Життя села, взаємовідносини селян, деяка вже накреслена Бордуляком межа розшарування поміж багачами й біднотою (Іван Бразилієць, Михалкові радощі), улюбленці села — характер безпечности, бадьорости й веселощів, — люди, що вже пожили, — як дід Макар, Прокоп („Перший раз“), дядько Федусь (в оповіданні під таким самим заголовком), Михалко („Михалкові радощі“) — все це сповнено життєвою правдою, хоч і не без деякого сентименталізму, властивого всім нашим письменникам про селянство.

Але особливо характерне для творчости Бордуляка те, що змальовуючи побут, він однаково віддає увагу й внутрішньому ладу людини; психологізм входить майже у всі новели нашого письменника з легкої руки творця нової психологічної новели Гюї-де-Мопасана. Бордуляк не відриває своїх героїв від умов і оточення, як говорить Никовський, ні він в них знаходить психологічне обґрунтування характерів своїх героїв, тільки цей психологізм зв'язано з усією зовнішньою обстановкою у Бордуляка часто тонкими нитями і треба вміти їх відшукати. Взагалі, творчості Бордуляка, не дивлячись на простість форми й сюжету (характерне що до цього оповідання „Дай, боже, здоров'я королю“) властива та прозора тонкість, з якою треба бути особливо обережним критикові — дослідникові.

Чистота мови, іноді навіть на шкоду її колоритности, — відзначає твори Бордуляка

Все це гармонує з усіма тонами творчости письменника, даючи враження цілоти, особливо привабливої краси й яскравості внутрішнього руху.

Ганджулевич

Л. Первомайський „Земля обітована“ ДВУ юнсектор 1927 р. 106 стор. Ціна 45 коп.

Трудно було єврейській дрібнобуржуазній бідності „черты оседлости“ жити без мрії про „землю обітовану“! Ця мрія давала сили людині жити, або вірніш, животіти, серед погромів, нелюдських утисків, застарілих злиднів, безкрайних знущань. Коли єврейське робітництво знаходило вихід в участі у робітничому русі, то містечкову дріботу „рятувало й підтримувало магічне слово — „Палестина“.

Прийшов жовтень, почалося творення дійсної, а не мрійної „землі обітованої“, але вона здобувалася в муках, в крові, в тяжкій праці, і, безумовно, не старому виснаженому життю Авруму — Янкелеві, не його хорій прибитий горем жінці, не каліці Шаї було ставати до важкої праці будівництва, не їм навіть серед загибелі старого гнилого життя помітити могутнє нове. Це єврейство, задушене „чертою оседлости“ і в новій вільній країні чепляється за свою колишню мрію „Палестину — землю обітовану“, тулиться як до останнього захисту, до своєї тисячелітньої тори, до старої рухлявої синагоги, до гризного бога Єгови. Навіть їхні діти (маненький Єрухим), забиті злиднями, задурені всякими релігійними забобонами, затуркані присягами та прокльонами, тільки після важкої борні, тільки після багатьох помилок і великих мук починають розуміти, що є інша „земля обітована“, не мрійна „Палестина“ а дійсне „незрівняно прекрасне, блискуче, як сонце життя“.

М'якими, теплими тонами малює автор життя єврейського „гетто“, того гетто, що остільки вже окостеніло в своєму горі й забобонах, що навіть і переможна революція не влила в його живого струмка, так-же тепло малює автор і злидні, голод та муки „покидьків життя“ — безпритульних хлопців і, нарешті, переродження Єрухима з оплутаної старими забобонами, забитої злиднями дитини в свідомого, смілого, вільного молодого робітника комсомольця.

Є в книжці й хиби. Це натяжки. Наприклад, описуючи жахливе життя скаліченого на війні Шаї, автор забуває, що Шая був червоноармієць, і, значить, таким самотнім, таким безпорадним він ніяк не міг лишитися; так само й Аврум-Янкель, батько забитого на війні червоноармієця. Самий тип Аврум-Янкеля фальшивий, — мрійник, побожний трудивник крамар і разом з тим брудний п'яниця, що вбиває свого маленького сина гарячими утюгами, тут нев'язка і тому тип Аврума-Янкеля якийсь у автора подвійний, розірваний. Написане оповідання не поганою мовою, але на жаль вона подеколи трафаретна й важкувата.

Гарний малюнок на обкладинці з постаттю єврейського хлопчика і з типовими будівлями єврейського містечка на другому плані.

В цілому книжка робить приємне враження і охоче буде читатися не лише юнацтвом.

Ол.

М. Галич. Друкарка. — Оповідання. В-во „Маса-Київ“, 1927 р., т. 2000, стор. 104.

Збірка складається з 9 оповідань, з них перші сім — „Перстень“, „Убили“, „Небела“, „Хліба нема“, „Обережна“, „По дорозі“, „До Біржі“, — розміром зовсім невеликі (1 — 3 стор.), останні ж два — „Друкарка“ (32 ст.), „Наталя“ (47 ст.) — становлять головну частину цієї книжки.

Теми авторка бере з часів революційних, проте зовсім не спинається на великих подіях, на масових рухах, натомість передає журливий настрій одної людини, майже завжди жінки. Загальний фон всіх оповідань досить похмурий:

„Сіріє шлях...“, „... чорніє моя печаль торішнім бур'яном“. („Перстень“).

„Степ посивів, зажурив голову“. „Думки — ворони чорні“. („Убили“). „Сива осінь“. („Небела“).

„... зелені сухі пальці виводять сіру нитку“ („Хліба нема“).

„сірий мур“, „зчорнілі поля“ („По дорозі“).

„сіро в очах“, „пів-світа сірого“, „сірий камінь“. („До біржі“) і т. д.

На такому непривітному фоні авторка змальовує свої головні персонажі — стару матір, діда, бідну селянку Наталку, що не має чого їсти, а її обрали на жіночу конференцію, пані-експлуататорку та її служницю, Настю — папіроси продає, Настю Ворон — безробітню студентку, друкарку Надію, сільську вчительку Наталю. Всі вони сумують чи то за своїми дорослими дітьми, що від них одірвались, чи від злиднів, чи просто тому, що не дістали від свого інтимного життя потрібного задоволення.

В оповіданнях-мініатюрах авторка, надаючи здебільшого перевагу дієсловам, передає в стислій формі один якийсь психологічний момент з життя своїх персонажів. В останніх двох оповіданнях маємо спробу подати ширший сюжет; тут портрети головних осіб Надії й Наталі авторка намагається змалювати — перший — в оточенні канцелярському, другий — на тлі селянського життя.

Друкарка Надія працює на машинці в одній з міських установ. Вона цілком увійшла в свою роботу, весь час почуває втому, шукає спокою, нелюдяна, нудиться. До неї залицяється секретар установи, але Надія мовчки відкинула від себе це залицяння. В цей час вона „як завжди не мала на чому зупинитися, як завжди, потяглися знайомі дні, роки. Такі однакові всі, що й не розібрати, які минули з них, а які майбутні“. („Друкарка“). Пасивність і млявість є найхарактерніші риси Надії.

Трохи жвавіше змалювано портрет Наталі („Наталя“). Студентка в часи денікінщини їде працювати в сільську школу. Поривань до цієї праці у неї багато, проте через одірваність від сільського побуту Наталя не може знайти спільної мови з селянством. Зневірившись в своїй роботі, вона тікає до міста.

Втомою, пасивністю і якоюсь хронічною меланхолією віє від всіх авторчиних оповідань. Ясна річ, що такі мотиви можуть тільки розслаблювати читача, а не організовувати його психіку, — в цьому найбільша хиба збірки. Але це перша авторчина книжка і треба сподіватися, що від індивідуалістичних зітхань, на які досить багата була наша передреволюційна література, М. Галич перейде до бадьорих мотивів, до багатших сюжетів, стане ближче до великих соціальних подій.

В оповіданнях знаходимо і кілька дрібніших хиб:

„... А як упав туманом на дідову голову дев'яťдесятий рік — ой!...“

„Убили сина! Та вбили парубка сина, хату запалили!“ („Убили“).

Дідові дев'яťдесятий рік, а син парубок, — припустити трудно.

З образів пощастило зайцеві:

„Вітри зайцями сірими плигають в сивих кучерях“. („Убили“).

„Тоді плигатимуть голодні зайці у вікна за їжею“. („Небела“).

„Вікном ускочив сонячний заєць“. („Хліба нема“).

„— вискочить зайцем легкий авто“. („Друкарка“).

Переказує авторка свої оповідання, особливо мініатюри, легко. Стиль уривчастий і лишає від читання приємне враження.

Вол. Покальчук

Шілер Ф. Балади. Переклад, примітки й вступні статті Загула Д. Державне Видавництво України, 1927 р., стор. 130, ціна 1 крб. 15 коп.

На іншому місці мали ми вже нагоду занотувати факт зросту та розвитку нашого видавництва, що має вже можливість братися, поруч із задоволенням невідкладних, життєвих потреб, також і за видання літератури давньої та літератури чужої в перекладах.

Говорили ми це в рецензії на „Коломбу“ — роман П. Меріме в перекладі В. Підмогильного та в редакції А. Ніковського¹⁾. Розглядаючи ж тепер видання Шілерових „Балад“ спиняємося на цьому факті зросту та розвитку нашого видавництва ще раз і то з більшим ще правом та підставами.

Адже видання роману П. Меріме можна розглядати „не лише, як культурний крок, а й як комерційне підприємство — книжка „читабельна“, видавництво не журитиметься довго її долею.

Інша справа — Шілерові „Балади“. Тут маємо справу хоч так само з чужою й давньою літературою, та зате зовсім інакшого, зрозуміло, гатунку.

Видання „Балад“ Шілерових це вже, безперечно, лише суто — культурний крок і годі сподіватися від цього видавничого заходу значного комерційного ефекту.

Видання Шілерових „Балад“ цілком вчасне й доречне. Наші літературні кола оце лише недавно змагалися в дискусії, що ґрунтовно порушила, між іншим, й питання про класицизм, що й спричинилося до значного зацікавлення класичною літературою. Факту цього заперечувати не доводиться, хоч може й треба його проаналізувати, зазначивши, що зацікавлення це не однаке — дехто вивчає класичні зразки, шукаючи в них надхнення, дехто ж вивчає їх з іншою метою, вивчає щоб, мовляв, пізнати, вивчити.

І тому то й видання „Балад“ Шілерових саме й слід оцінювати з точки погляду придатності цього видання в справі згаданого, досить тепер широкого вивчення класиків.

Упорядник збірки Д. Загул призначає книжку для „нашої шкільної молоді“, „більша частина якої й не чула про Шілера“. Отже видання установкою своєю мусить задовольняти й загалом читача середньої підготовки, яким читачем і є здебільшого наша літературна молодь.

Статей у збірникові дві: — Перша — подає відомості про життя та творчість Ф. Шілера, друга присвячена цілком баладі й, зокрема, баладі Шілеровій. З згаданих вище причин слід пожалкувати, що до збірника не додано з іншими статтями окремої, хоч би коротенької статейки, що з'ясовувала б сучасний погляд на класицизм взагалі й на класицизм романтичний зокрема.

Оцінюючи творчість Шілерову, Д. Загул виявляє себе гарячим прихильником її, й прихильність свою обґрунтовує мало переконуючим твердженням, запозиченим у К. Кавцького. Бач — „неясність такого (революційного С. К.) ідеалу в самого Шілера дає змогу підростаючій класі, що стає на шлях революційної боротьби із своїми класовими ворогами, тлумачити собі Шілерів ідеал волі по своїй уподобі, відповідно до її особливих революційних змагань“. Цього Д. Загулові досить, щоб твердити, що „Шілерові революційні твори мають силу впливати ще й тепер“. Ледви чи варто довго спинятися на оцінці цього справді „неясного“ твердження. К. Кавцький безперечно правий, кажучи, що „Шілер є поет кожної молоді суспільної класи, що бореться за свої права і волю“, але ж правий лише з поправкою „коли вона ще не виробила собі свого певного революційного ідеалу“. Думається, що після цього зрозуміла буде „неясність“ твердження, що „Шілерові революційні твори мають силу впливати ще й тепер“. Бо коли так, то виходить, що, або ж робітнича класа, що веде зараз перед в революції „ще не виробила собі певного революційного ідеалу“, або ж доводиться припустити, що „тепер“ є ще й інша передова суспільна класа, що різниться од робітничої низкою „особливих революційних змагань“.

Виходить, як бачимо, плутанина, в наслідок, очевидно, недогляду.

Не все гаразд і далі. В одному місці упорядник каже, що „Пісня про дзвін“, то „найбільший і найвидатніший твір німецького поета“, хоч це, безперечно контр-революційний твір, що „має присипляти класову свідомість поневолених кріпаків“, що, врешті, „Пісню про дзвін“ ми й сприймаємо, як тенденційно-класовий твір“. А наприкінці статті про творчість Шілерову читаємо вже, що за наших днів „починають здійснюватися кращі ідеали великого поета й мислителя Фрідріха Шілера“.

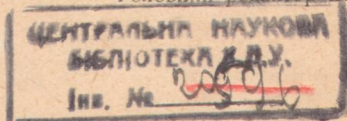
Знову, як бачимо, плутанина, що аж ніяк не сприятиме виробленню в читача правильної уяви про значіння творчості Шілерової.

Оце й усе, що можна закинути Загуловому збірникові: решта — сумнінні переклади, вичерпні примітки — все заслуговує на як-найбільшу дяку з боку нашого читача. Справді бо, — переклади не лише сумлінно, але й майстерно пороблені, примітки дуже рясні, може навіть занадто рясні — (чи варто було, напр., пояснювати нашому читачеві такі, прим., слова, як омана, мерщій, гаяння, гамарня, пан, шляхетна, офіра, вітрила, надибав, притьмом, лабета?)

Видано книжку без претензій, охайно.

С. Кравців

¹⁾ Див. „Червоний шлях“ № 7 — 8 за р. 1927.

1871
1872
1873
1874
1875
1876
1877
1878
1879
1880
1881
1882
1883
1884
1885
1886
1887
1888
1889
1890
1891
1892
1893
1894
1895
1896
1897
1898
1899
1900

1-60